

UNIVERSITY
OF TURKU

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR Heidi Salmi

TITLE *Vaiheelta välille* – Mikael Agricolan teosten kielen *vaihe-* ja *väli-*vartaloiset adpositiot

YEAR 2024

VERSION Publisher's PDF

CITATION Salmi, H. (2024). *Vaiheelta välille* – Mikael Agricolan teosten kielen *vaihe-* ja *väli-*vartaloiset adpositiot. In Prillop, K. & Viht A. (eds.). (2024). *Keelde. Keelel. Keelest. Pühendusteos Külli Habichtile 60. sünnipäevaks*. Tallinn: EKSA, pp. 264-278.

Vaiheelta välille – Mikael Agricolan teosten kielen vaihe- ja väli-vartaloiset adpositiot

Heidi Salmi

Mikael Agricolan (n. 1510–1557) teosten kieli (vastedes lyhyemmin Agricolan kieli) edustaa vanhinta kirjoitettua suomen kieltä ja poikkeaa monella tavalla nykyisestä kirjakielestä. Yksi huomiota herättävä ero nykykirjasuomeen on runsas adpositiorakenteiden käyttö. Agricolan kieli on pääosin käännös-suomea, jonka lähdekielinä ovat toimineet indoeurooppalaiset kielet saksa, ruotsi, latina ja kreikka, jotka käyttävät usein prepositiorakenteita silloin, kun suomessa on käytössä jokin sijamuoto. Lähdetekstien rakenteiden noudattaminen selittää Agricolan tekstien runsasta adpositiorakenteiden määrää ja adpositiorakenteiden käytön erilaisuutta suhteessa nykykieleen. Agricolan kielen adpositioita on tarkasteltu useissa eri tutkimuksissa (ks. erit. Salmi 2009; 2010a; 2010b; 2014a; 2014b; 2019), ja myös nykysuomen adpositiotutkimus on ollut vilkasta (esim. Ojutkangas 2017; Huumo 2019; 2021; Teeri-Niknamoghadam ym. 2020; Teeri-Niknamoghadam 2021; viron kielen adpositioista ks. esim. Habicht 2001; Jürine, Habicht 2013). Tämä tutkimus täydentää aiempaa adpositiotutkimusta ja valottaa suhteellisen harvinaisen mutta mielenkiintoisen adpositioparin, *väli-* ja *vaihe-*vartaloisten adpositioiden, esiintymistä ja merkityksiä Agricolan kielessä.

*Väli-*sana on yleisitämerensuomalaisen *väljä*-sanan johdos (**välji* > *väli*) (SKES; SSA; Häkkinen 2004 s.v. väli), ja *vaihe-*sana on esiintynyt kirjasuomessa sen kanssa rinnan merkityksessä 'väli' Agricolasta alkaen: sen ulko-paikallissijaiset muodot ovat olleet 'välillä, väliltä, välille' -merkityksisiä postpositioita. *Vaihe-*sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, kuten viron *vahe* 'väli, välimatka, ero, liitos' ja liivin *va'it* 'väli, ero'. Sanan alkuperäinen asu on luultavasti **vaješ*, ja siitä on kehittynyt **vajeh*-muodon kautta muoto *vaihe*. Itämerensuomalaisten kielten **vaješ* on luultavasti johdos

vanhemmasta *vaja*-sanasta, jonka alkuperäinen merkitys on mahdollisesti 'väli(paikka), tyhjä kohta, rako' (SKES; SSA; Häkkinen 2004 s.v. vaihe.)

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, millaisia adpositiorakenteita *väli*- ja *vaihe*-vartaloiset adpositiot muodostavat, millaisista rakenteista ne on suomennettu, missä merkityksissä adpositioita käytetään Agricolan kielessä ja onko niiden käyttö muuttunut jollakin tavalla Agricolasta nykysuomeen. Tutkimusaineisto on poimittu ennen Agricola-tietokannan valmistumista luki- malla Agricolan teokset läpi, mutta Agricola-tietokannasta (*Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta*) tehtyjen hakujen avulla on vielä varmis- tettu, että kaikki esiintymät ovat mukana aineistossa. Tutkimuksen keskei- senä metodina on vertailu, jota tehdään Agricolan kielen ja nykykielen välillä mutta myös Agricolan kielen ja lähdekielten välillä.

1. Väli- ja vaihe-adpositiot Agricolan kielessä ja niiden vastineet lähdeteksteissä

Agricolan kielessä on 32 *väli*-vartaloista adpositiota ja 26 *vaihe*-vartaloista adpositiota. *Vaihe*-vartaloisista adpositioista yleisiä ovat adessiivi *vaiheella* ja allatiivi *vaiheelle*. *Vaiheelta*-adpositiota on vain yksi esiintymä. Myös *väli*-vartaloisista adpositioista käytössä ovat lähinnä ulkopaikallissijaiset muodot ja niissäkin adessiivi ja allatiivi ovat yleisimmät sijamuodot. Lisäksi *välissä* ja *välitse* esiintyvät Agricolalla kerran. Ablatiivia *väliltä* ja sisäpaikallissijoja *välistä* ja *väliin* ei esiinny Agricolan kielessä. (Ks. taulukko 1.)

Taulukko 1. Agricolan kielen *väli*- ja *vaihe*-vartaloiset adpositiot

Adpositio	Määrä
<i>vaiheella</i>	17
<i>välillä</i>	15
<i>välille</i>	15
<i>vaiheelle</i>	8
<i>välissä</i>	1
<i>vaiheelta</i>	1
<i>välitse</i>	1

Taulukko 2. *Väli*- ja *vaihe*-vartaloiset adpositiot Mikael Agricolan teoksissa

Teos	<i>vaihe</i>	<i>väli</i>	Yhteensä
Uusi testamentti	6	12	18
Weisut ja ennostukset	6	5	11
Profeetat	7	1	8
Rukouskirja	3	4	7
Messu		6	6
Piina	1	2	3
Psalttari	2	1	3
Käsikirja	1	1	2
Yhteensä	26	32	58

Kun tarkastellaan *väli-* ja *vaihe-*vartaloisten adpositioiden jakautumista teoksittain, huomataan, että Uusi testamentti ja Messu suosivat *väli-*vartaloi-
sia adpositioita ja Vanhaa testamenttia sisältävä Profeetat *vaihe-*vartaloi-
sia adpositioita. Muissa teoksissa ei ole samanlaisia eroja adpositioiden yleisyy-
dessä, kuten taulukosta 2 näkyy. On kuitenkin huomattava, että adpositioiden
kokonaisuus on pieni, ja siksi huomiolle ei tule antaa liikaa painoarvoa.

Vaihe- ja *väli-*vartaloi-
set adpositiot ovat kiinnostava pari myös siksi, että Agricolan käyttämässä lähdeteksteissä (lähdeteksteistä ks. Hjelt 1909;
Itkonen-Kaila 1997) niitä vastaavat samat prepositiot. Ruotsinkielisissä lähde-
teksteissä niitä vastaa *emellan/emellom* (GVB ja NT), Lutherin saksannoksessa
zwischen (L), latinankielisissä lähdeteksteissä *inter* (V ja ER) ja kreikankieli-
sissä *μεταξύ*-adverbiaaliprepositio (KR), kuten esimerkeistä (1) ja (2) näkyy.

- (1) Ja ylitte caiki neite / ombi **meiden ia teiden welille** swri iopa kinitetty – –
(A-II-218, Luuk. 16:26)
Vnd vber das alles / ist **zwischen vns vnd euch** eine grosse Klufft befestiget
– – (L)
Och vthöffuer alt thetta, är **emellom oss och idher** befestath it stoort swalg
– – (NT)
Och offuer alt thetta, är **emellan oss och idher** befest itt stoort swalg – –
(GVB)
et in his omnibus **inter nos et vos** chasma magnum firmatum est – – (V)
Et super haec omnia, **inter nos & vos** hiatus ingens firmatus est – – (ER)
Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, **μεταξύ ἡμῶν καὶ ὑμῶν** χάσμα μέγα ἐστῆρικται – – (KR)
- (2) Ja quin Herodes tachtoti henen edestodha / sen saman öön Petari macais **cad-
hen Sotamiehen waihella** / sidhottuna cahcteen kahlein – – (A-II-345, Ap.t.
12:6)
– – jona Herodes aikoi asettaa Pietarin oikeuden eteen, Pietari nukkui **kah-
den sotilaan välissä**. (R)
Vnd da jn Herodes wolt furstellen / in der selbigen nacht / schlieff Petrus
zwischen zween Kriegsknechten / gebunden mit zwo Ketten – – (L)
När nu Herodes wille hafft honom före, j then samma nattena soff Petrus
emellan två krigsknechtar, bunden medh två kädhior – – (NT)
När nu Herodes wille hafft honom före, j then samma nattenne soff Petrus
emellan två krigsknechtar, bunden medh två kädhior – – (GVB)
cum autem producturus eum esset Herodes in ipsa nocte erat Petrus dor-
miens **inter duos milites** vinctus catenis duabus – – (V)

Quum autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte dormiebat Petrus **inter duos milites**, vinctus catenis duabus – – (ER)

Ἵτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῆ νυκτὶ ἐκεῖνη ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος **μεταξὺ δύο στρατιωτῶν**, δεδεμένος ἀλύσει δυοῖ – – (KR)

2. Väli- ja vaihe-adpositiorakenteet

Kaikki Agricolan teosten *väli-* ja *vaihe-*vartaloiset adpositiot ovat postpositiioita, ja ne muodostavat rakenteen genetiivimuotoisen nominin kanssa. Adpositiot edellyttävät monikkomuotoisen tai vähintään kahdesta yksikkömuotoisesta nominista koostuvan täydennyksen niiden merkityksestä johtuen.

Väli- ja *vaihe-*vartaloiset adpositiot eivät eroa täydennyksen rakenteen suhteen toisistaan: kummankin täydennys on noin kolmasosassa esiintymää monikkomuotoinen ja kahdessa kolmasosassa täydennys koostuu vähintään kahdesta nominiosasta, jotka voivat olla joko yksikkö- tai monikkomuotoisia. Neljässä tapauksessa adpositiorakenteen nominiosan toinen osa tulee vasta postposition jälkeen, kuten esimerkiksi (3). Esimerkissä (4) *joka-*relatiivilause rikkoo adpositiorakennetta vielä tätäkin enemmän. Esimerkissä (5) adpositio on toistettu *väli-*adposition kummankin nominiosan jälkeen.

- (3) Mine panen Wainon Sinun ia Waimon welille, ia **Sinun Siemenes welille ia waimon Siemenen** (A-II-004, 1. Moos. 3:15)
- (4) Ja teiden pite site watan iellensnäkemen, mike eroitus ombi sen Wanhurskan ia sen Jumalattoman waihel, ia **sen waihel** ioca Jumalata paluele, **ia sen** ioca ei hende paluele. (A-III-765, Mal. 3:18)
- (5) Ja mine panen wainon **sinun welilles, ia sen Waimon welille, ia sinun Siemenes welille, ia henen Siemenens welille** (A-III-136, 1. Moos. 3:15)

Myös nykysuomessa kyseiset adpositiot ovat postpositiioita, joita käytetään genetiivin tai possessiivisuffiksin kanssa (NS s.v. välillä, -ltä, -lle, välissä, -stä, -in, välitse). *Vaihe-*vartaloiset adpositiot poikkeavat Agricolan *vaihe-*vartaloisista adpositioista sikäli, että myös monikkomuotoisia ulkopaikallissijoja *vaiheilla, vaiheilta, vaiheille* käytetään adpositiioina.

3. Väli- ja vaihe-vartaloisten adpositioiden semantiikka

Väli- ja vaihe-vartaloisia adpositioita käytetään keskenään samoissa merkityksissä, mutta adpositioiden käytössä on myös eroja. Adpositioiden merkitykset on esitetty alla olevassa taulukossa 3, ja merkityksiä käsitellään seuraavaksi tarkemmin.

Taulukko 3. Väli- ja vaihe-vartaloisten adpositioiden merkitykset

Adpositio	'kesken'	'ero kesken'	'sijanti'	'aika'	'väylä'	Yhteensä
<i>välillä</i>	4	3	4	5		16
<i>välille</i>	10		4			14
<i>välissä</i>			1			1
<i>välitse</i>					1	1
Yhteensä	14	3	9	5	1	32
<i>vaiheella</i>	2	9	8			19
<i>vaiheelta</i>			1			1
<i>vaiheelle</i>			3	1		6
Yhteensä	4	9	12	1	0	26

Suurinta osaa Agricolan kielen *väli*-adpositioista käytetään kahden tai useamman ihmisen tai ihmisryhmän keskinäisestä suhteista merkityksessä 'kesken' (6). Vain kahdessa adpositiorakenteessa toinen osapuoli on muu kuin ihminen (käärme ja viinitarha). *Vaihe*-adpositiot esiintyvät harvemmin osapuolten keskinäisiä suhteita ilmaisevissa rakenteissa merkityksessä 'kesken' (7). Ison suomen kieliopin mukaan myös tällaiset 'kesken'-merkityksiset *väli*-vartaloiset adpositiot ilmaisevat suhteellista sijaintia, välissä tai välillä olemista, kuten *Kiista johtajan ja alaisen välillä (~ kesken) päättyi*. (VISK § 677.) Olen kuitenkin erottanut 'kesken'-merkityksiset adpositiot omaksi ryhmäkseen enkä ole laskenut näitä suhteellista sijaintia ilmaiseviksi, koska niillä ilmaistaan kahden tai useamman osapuolen keskinäistä suhdetta. Niillä adpositioilla, jotka olen lukenut kuuluviksi abstraktin sijainnin ryhmään, ei ole vastaavaa funktiota. (Vrt. (12).)

(6) Nin tuli Rijta **heiden wälilens** / Cuca heiste Swrin piti oleman. (A-II-233, Luuk. 22:24)

(7) Ja mine särijn sen toisen minun * Sauuani / Couan / ette mine rickoisin welieinkeskuxet **Judan ia Israelin vaihel**. (A-III-747, Sak. 11:14)

Agricolan 'kesken'-merkityksisten *väli-* ja *vaihe-*vartaloisten adpositioiden välillä on nähtävissä työnjakoa: siinä missä *väli-*vartaloiset adpositiot ilmaisevat tyypillisesti keskinäisiä suhteita, suurin osa *vaihe-*vartaloisista adpositioista esiintyy yhteyksissä, joissa on kyse kahden osapuolen välillä tehtävästä erosta tai päätöksestä, jossa osallisena on jokin eron tekevä tai määrittelevä ulkopuolinen osapuoli (8). *Väli-*vartaloiset adpositiot esiintyvät tällaisessa merkityksessä harvemmin (9).

- (8) Ja teiden pite site wastian iellensnäkemen / mike eroitus ombi **sen Wanhurskan ia sen Jumalattoman waihel** / ia **sen waihel** ioca Jumalata paluele / ia sen ioca ei hende paluele. (A-III-765, Mal. 3:18)
- (9) -- ia ei tehnyt ychten eroitusta **heiden welillens ia meiden** -- (A-II-354, Ap. t. 15:9)

Sekä *väli-* että *vaihe-*vartaloiset adpositiot ilmaisevat sijaintia kahden esineen, paikan tms. välissä (10, 11). Adpositiorakenteita käytetään myös abstraktimassa sijainnin merkityksessä (12). Kaikkien abstraktia sijaintia ilmaisevien adpositiorakenteiden nominiosat merkitsevät Jumalaa ja ihmistä/ihmisiä. Uuden testamentin adpositiorakenteessa on kyse tyypillisesti Jeesuksen olemisesta Jumalan ja ihmisten välillä, välittäjänä.

- (10) Sine puhaiset Lächtet laxoisa, nijn ette wedhet **Mäkein wälise** wootauat. (A-I-207, Ps. 104:10)
- (11) Ja teiden pite pakeneman sen Laxon teden, ioca ombi neinen minun **Worteni waihel**, Sille se Laxo **Mäkein waihel** pite vlottuman Azalin asti. (A-III-753, Sak. 14:5)
- (12) Sille ette yxi Jumala on, ia yxi Wälimies **Jumalan ia Inhimisten wälille**, nimiten, se Inhiminen Christus Jesus. (A-II-578, 1. Tim. 2:5)

Adessiivimuotoista *välillä-*adpositiota käytetään myös temporaalisesti ilmaisemassa aikaa kahden ajankohdan välissä (13). Temporaalinen on myös esimerkin (14) *vaiheelle-*adpositiorakenne, mutta siinä ei ole kyse kahden ajankohdan välistä vaan tietystä ajasta 'ajaksi'.

- (13) Quin nyt Juttat Sinagogast wlosmenit, nin Pacanat rucolit, ette he **Sabbathin wälille** ne Sanat heille puhuisit (A-II-350, Ap. t.13:42).
- (14) quin iocapeiuenen meno kylle osottapi, quinga palio paha seke itze Perkele, ette henen lomansa ia iäsenense **Auioskeskon waihelle** matcan saattauat (A-III-016).

Agricolan kielen ainoalla *välitse*-muodolla ilmaistaan väylää tai reittiä (15).

(15) Sine annat Lectet Laxoissa ylescohuua, nin ette wedhet **Mäkein welitze** wootauat (A-III-362, Ps.104:10).

Valtaosa sekä *väli*- että *vaihe*-vartaloisista adpositioista muodostaa adpositiorakenteen ihmistä tai Jumalaa ilmaisevien nominien kanssa. Täydennys ilmaisee joitain kertoja myös maantieteellistä paikkaa, rakennusta ja eläintä. Kaikki aikaa ilmaisevat nominit muodostavat rakenteen *väli*-vartaloisten adpositioiden kanssa ja muutamat abstraktitarkoitteiset ja ruumiinosaa merkitsevät nominit *vaihe*-vartaloisten adpositioiden kanssa.

Sekä *väli*- että *vaihe*-adpositiorakenteet määrittävät tyypillisimmin tekoa ilmaisevia verbejä, melko usein myös substantiiveja, tilaa ilmaisevia verbejä ja liikettä ilmaisevia verbejä. Adpositiorakenteet liittyvät myös tiettyihin verbeihin tai verbirakenteisiin. *Väli*-adpositiorakenteet määrittävät huomattavan usein *olla*-, *panna*- tai *tulla riita*- tai *vaino*-rakenteita (yhteensä 12 esiintymää eli yli kolmasosa kaikista esiintymistä). *Vaihe*-adpositiorakenne määrittää vain kerran *olla riita* -rakennetta. Vastaavasti *vaihe*-adpositiorakenteet määrittävät tyypillisimmin *tuomita*-verbiä (5 esiintymää), *väli*-adpositiorakenne määrittää sitä kerran.

4. Väli- ja vaihe-vartaloisten adpositioiden merkitysten muutokset Agricolasta nykykieleen

Nyky-suomessa ulkopaikallissijaisia *väli*-vartaloisia adpositioita käytetään ilmaisemaan sijaintia, ulottuvuutta tai liikettä kahden toisistaan ainakin suhteellisen etäällä olevan esineen, paikan tms. välisellä alueella. Temporaalisesti adpositioita käytetään ilmaisemaan, että jokin tapahtuu kahden ajankohdan välisenä aikana. Lisäksi adpositiota käytetään ilmauksissa, joissa on kyse kahden tai useamman keskinäisistä suhteista: 'kesken.' (NS; KS s.v. välillä, -ltä, -lle; myös VISK § 689.)

Sisäpaikallissijaiset muodot *välissä*, *välistä* ja *väliin* eroavat ulkopaikallissijaisista siten, että siinä missä ulkopaikallissijat ilmaisevat toisistaan etäällä olevien esineiden välissä olemista, sisäpaikallissijoja käytetään suhteellisen lähekkäisten esineiden, paikkojen tms. välisessä tilassa, lomassa, raossa tai välillä olemisesta. Myös sisäpaikallissijoja voidaan käyttää temporaalisesti merkityksissä 'kahden ajankohdan välisenä aikana, lomassa'. Adpositioita

käytetään myös ilmauksissa, jotka merkitsevät jonkin estämistä tai johonkin puuttumista tai sekaantumista. (NS; KS s.v. välissä, -stä, -in.) *Välitse*-adposition merkitys on 'lomitse, välitse' (NS, s.v. välitse).

Vaihe-vartaloisten adpositioiden merkitys on Agricolan kielessä ollut sama kuin *väli*-vartaloisten adpositioiden. Adpositioita ei kuitenkaan käytetä enää nykysuomessa synonyymisesti *väli*-vartaloisten adpositioiden kanssa. Nykysuomessa *vaihe*-vartaloiset adpositiot ovat tyypillisesti monikossa (*vaiheilla, vaiheilta ja vaiheille*) ja merkitsevät 'lähistöllä, ympärillä, paikkeilla, nurkilla, seutuvilla, tienoilla, tietämillä'. *Vaihe*-vartaloisia adpositioita voidaan käyttää myös ajasta, määristä tms. (NS; KS s.v. vaihe.)

Adpositioiden merkitysten muutoksia voidaan tarkastella vertaamalla niiden käyttöä Agricolan raamatunsuomennoksissa ja nykyisessä vuoden 1992 raamatunsuomennoksessa. Kahdestakymmenestä kohdasta, joissa Agricolan raamatunsuomennoksessa¹ on *väli*-vartaloisen adpositio, kahdeksassa kohdassa on myös nykysuomennoksessa käytetty *väli*-vartaloista adpositiota (16), kaksi kohtaa on suomennettu *kesken*-adpositiolla (17), yksi *kanssa*-adpositiolla, yksi *keskenään*-adverbilla ja seitsemän muunlaisella rakenteella.

(16) Ei ole ychten eroitusta **Judasten ia Grekein welille**. (A-II-441, Room. 10:12)
Juutalaisen ja kreikkalaisen välillä ei ole eroa. (R)

(17) Ja quin hen sen sanonut oli, nin tuli yxi rijta **Phariseusten ia Saduceusten wälille**. (A-II-377, Ap.t. 23:7)

Tuskin hän oli tämän sanonut, kun **fariseusten ja saddukeusten kesken** puhkesi ankara kiista. (R)

Kesken, keskenä ja kanssa -adpositiot esiintyvät jo Agricolan kielessä, mutta näistä *kesken* on hyvin harvinainen, vain neljä esiintymää, ja näiden adpositioiden merkitys on 'joukossa, keskuudessa'. *Keskenä*-adpositio on Agricolalla yleisempi kuin *kesken*, ja se esiintyy Agricolan kielessä myös merkityksessä 'kesken, välille, välillä', kuten *CUsta Sodhat ia Rijdhat tuleuat teiden keskenen?* (A-II-663, Jaak. 4:1) (Salmi 2009: 42, 44–37.) Myös *kanssa*-adpositiota käytetään Agricolan kielessä ilmaisemaan kahden tasaveroisesti rinnasteisen tekijän suhdetta, kuten *Soui nopiast sinun rita welies cans* (VKS s.v. kanssa).

¹ Lisäksi Agricolan Uuden testamentin esipuheissa on kolme ja loppuhuomautuksessa yksi *väli*-vartaloisen adpositio. Näitä tekstiosuuksia ei ole nykyisessä Uuden testamentin suomennoksessa eikä niitä ole huomioitu tässä kohtaa.

Kahdeksan sekä Agricolan suomennoksessa että nykysuomennoksessa esiintyvän *väli*-vartaloisen adposition lisäksi nykyisessä Uuden testamentin² suomennoksessa on yksitoista *väli*-vartaloista adpositiota sellaisissa kohdissa, jotka Agricola on suomentanut muulla tavalla. Niistä kolme ilmaisee konkreettista sijaintia ja kahdeksan henkilöiden tai ryhmien keskinäistä suhdetta. Uuden testamentin aineiston perusteella *väli*-adposition käyttö on siis hieman lisääntynyt Agricolasta nykykieleen.

Agricolan raamatunsuomennoksessa on kuusitoista *vaihe*-vartaloista adpositiota. Näiden sijaan nykyisessä raamatunsuomennoksessa on *väli*-vartaloisen adpositio seitsemän kertaa (ks. esim. (2)), *kesken*-adpositio kolme kertaa, *joukossa*-adpositio kerran ja muunlainen käännös viisi kertaa.

Nykyisessä Uudessa testamentissa on viisi *vaihe*-vartaloista adpositiota kohdissa, jotka Agricola on suomentanut muulla rakenteella. Nämä kaikki ovat monikkomuotoisia adessiiveja. Adpositioista neljä ilmaisee ajallista läheisyyttä, yksi esiintyy kiteymässä *kahden vaiheilla*. Ajallista läheisyyttä nykyisessä Uuden testamentin suomennoksessa ilmaisevien *vaihe*-adpositioiden kohdalla on Agricolalla *liki*-adpositio. Agricolan kielen *lähes*, *läsnä* ja *liki* -adpositioita tarkastelevassa artikkelissa (Salmi 2010a) todetaankin, että Agricolan kielen *liki* on tyypillisesti temporaalinen adpositio ja ilmaisee ajallista läheisyyttä. *Liki* esiintyy Agricolan kielessä vain muutaman kerran spatiaalisessa merkityksessä ilmaisemassa lähellä olemista. Myös tämä aiempi tutkimus osoittaa, että *vaiheilla*-adpositiota käytetään Uuden testamentin nykykäännöksessä Agricolan *liki*-adposition sijaan. (Salmi 2010a: 106.)

Tämän tutkimuksen perusteella *vaihe*-vartaloisten adpositioiden merkitys on muuttunut Agricolasta nykykieleen siten, että spatiaalinen merkitys on muuttunut välissä olemisen ilmaisemisesta lähellä olemisen ilmaisemiseen. Samalla tavoin temporaalinen merkitys on muuttunut ajallista läheisyyttä ilmaisevaksi.

² Tarkastelu keskittyy tässä Uuteen testamenttiin, koska Agricola on suomentanut koko Uuden testamentin, mutta vain osia Vanhasta testamentista.

5. Yhteenveto ja päätelmät

Väli- ja *vaihe-*vartaloiset adpositiot muodostavat lähes samamerkityksisten adpositioiden joukon. Ne edellyttävät monikkomuotoisen tai vähintään kahdesta yksikkömuotoisesta nominista koostuvan täydennyksen. Valtaosa adpositioista muodostaa Agricolan kielessä adpositiorakenteen ihmistä tai Jumalaa ilmaisevien nominien kanssa, mikä selittyy adpositioiden merkityksellä keskinäisten suhteiden ilmaisijoina sekä uskonnollisten tekstilajien kautta.

Sekä *väli-* että *vaihe-*vartaloiset adpositiot esiintyvät samoissa spatiaalisissa merkityksissä ilmaisemassa välillä olemista, mutta *väli-*vartaloiset adpositiot ovat hieman useammin temporaalisia kuin *vaihe-*vartaloiset, joista temporaalisia on vain yksi. Vaikka Agricolan kielen *väli-* ja *vaihe-*vartaloisia adpositioita käytetään samoissa merkityksissä, adpositioiden välillä on myös työnjakoa: adpositiot merkitsevät yleisimmin 'kesken', mutta *väli-*vartaloiset adpositiot ilmaisevat yleensä keskinäisiä suhteita ja *vaihe-*vartaloiset adpositiot esiintyvät puolestaan yhteyksissä, joissa on kyse osapuolen välillä tehtävästä erosta, jossa eron tekee tyypillisesti joku ulkopuolinen osapuoli.

*Väli-*vartaloisia adpositioita käytetään nykysuomessa samoissa merkityksissä kuin Agricolan kielessäkin. *Vaihe-*vartaloisten adpositioiden merkityksen sijaan on muuttunut siten, että ne ovat alkaneet merkitä läheisyyttä välissä olemisen ja keskinäisten suhteiden ilmaisemisen sijaan, jolloin *väli-* ja *vaihe-*vartaloisten adpositioiden merkitys on eriytynyt. Adpositiosysteemi on muuttunut Agricolasta nykysuomeen myös siten, että Agricolan kielessä harvinainen spatiaalinen *kesken-*adpositio on yleistynyt ja alkanut ilmaista keskinäisiä suhteita ja korvannut tarkasteltavia adpositioita ja erityisesti *vaihe-*vartaloisten adpositioiden käytön tässä merkityksessä. Keskinäisiä suhteita ilmaistaan niin Agricolan kielessä kuin nykykielessäkin myös ainakin *kanssa-*adpositiolla ja *keskenään-*grammilla. Kiinnostava adpositiosysteemissä tapahtunut muutos on myös Agricolan kielen temporaalisen *liki-*adposition korvautuminen *vaiheilla-*adpositiolla.

Mielenkiintoisia jatkotutkimuksen aiheita olisivat kaikkien keskinäistä suhteita ilmaisevia adpositioiden semantiikan lähempi tarkastelu sekä sen selvittäminen, miten ja milloin *väli-* ja *vaihe-*vartaloisten adpositioiden paradigma täydentyy uusilla sijamuodoilla ja miten adpositioiden työnjako kehittyi nykyiselleen vertailemalla tekstejä 1500-luvulta 2000-luvulle.

Aineslähteet

- A** = Mikael Agricolan teokset 1–4. Vanhan kirjasuomen korpus: Agricola. Kotimaisien kielten tutkimuskeskus, Helsinki. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri1rk1_rdf.xml.
- ER** = Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. London: The Gregg Press Limited, 1962. – Sisältää Uuden testamentin Erasmuksen latinankielisen käännöksen.
- GVB** = Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526, utgivet av Natan Linqvist. Stockhom 1941 ja Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft, på Swensko. Tryckt j Upsala 1541. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb9559536-faksimil>.
- KR** = Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. London: The Gregg Press Limited, 1962. – Sisältää Erasmuksen julkaiseman kreikankielisen Uuden testamentin v:n 1535 laitoksena.
- L** = Luther, Martin, D.: Die ganzte Heilige Schriff Deudsch, Wittenberg 1545. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. München 1972.
- MATMT** = Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta versio 1.1, Korp [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019121804>.
- NT** = Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526. Red. Aksel Andersson. Den Svenska Kyrkan vid minnesfesten 1893 i ödmjukhet tillegnadt, 1893. Uppsala.
- R** = Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. <http://www.evl.fi/raamattu>.
- V** = Hieronymi Vulgata. <http://www.intratext.com/X/LAT0001.htm>.

Muut lähteet

- Habicht, Külli 2001.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hjelt, Arthur 1909.** Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä. Juhlaesitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19. p. tammik. 1908. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Huomo, Tuomas 2019.** Why Monday is not in front of Tuesday: On the uses of English and Finnish FRONT adpositions in SEQUENCE metaphors of time. – *Linguistics* 57, 607–652.

- Huumo, Tuomas 2021.** *Hyvin edessä, ihan yläpuolella, melkein vierellä* – Mitä astemääritteet kertovat akseligrammien semantiikasta. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 12 (1), 113–152. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.04>.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997.** Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit. (= Suomi 184.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jürine, Anni, Külli Habicht 2013.** Kaassõnade tsükiline areng. – Keel ja Kirjandus 10, 736–750. <https://doi.org/10.54013/kk671a2>.
- KS = Kielitoimiston sanakirja 2022.** Toim. Tarja Riitta Heinonen, Minna Haapanen, Leena Joki, Riina Klemettinen, Ilona Paajanen, Minna Pyhälähti. <http://mot.kielikone.fi/mot/turkuyo/netmot.exe?UI=figr&height=153>.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1951–1961.** Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Ojutkangas, Krista 2017.** Suomen *mukaan*-sanan kieliopillistuminen: seuralaissuhteesta tiedon alkuperän ilmaisemiseen. – Sananjalka 59, 181–216.
- Salmi, Heidi 2009.** Mikael Agricolan kielen *keski*-vartaloiset adpositiot. – Sananjalka 51, 25–57.
- Salmi, Heidi 2010a.** Mikael Agricolan kielen adpositiot *läsnä, lähes* ja *liki*. – Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010. Toim Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen, Tanja Vaittinen. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 97–111.
- Salmi, Heidi 2010b.** Mikael Agricolan teosten kielen *ala-*, *ylä-* ja *pää-*vartaloiset adpositiot. (= Turun yliopiston julkaisuja C 307.) Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4506-1>.
- Salmi, Heidi 2014a.** Mikael Agricolan teosten kielen *ohe-*, *viere-* ja *sivu-*vartaloiset adpositiot. – Sananjalka 56, 171–185.
- Salmi, Heidi 2014b.** Mikael Agricolan teosten kielen *sisä-*vartaloiset adpositiot. – Virittäjä 118, 473–500.
- Salmi, Heidi 2019.** Lähdetekstien vaikutus Mikael Agricolan tekstien vihastumista ilmaisevien verbien rektioihin. – Virittäjä 123, 222–238.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1955–1981.** (= Lexica societatis finno-ugricae XII.) Toim. Y. H. Toivonen (1); Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen Aulis J. Joki (2); Erkki Itkonen, Aulis J. Joki (3–4); Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola (5–6); Satu Tanner, Marita Cronstedt (7). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja I–III 1992–2000.** (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- Teeri-Niknammoghadam, Krista 2021.** *Edessä ja edellä: Suomen ete-vartaloisten tilagrammien merkitykset ja metaforisuus.* (= Turun yliopiston julkaisuja B527.) Turku: Turun yliopisto.
- Teeri-Niknammoghadam, Krista, Tiina Kelloniemi, Tuomas Huomo 2020.** Bussissa *takana* vai letkan *perässä*? Sijainnin ilmaiseminen liikkuvan kiintopisteen sisäpuolella. – Virittäjä 124, 161–189.
- VISK** = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. Verkkoversio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk>.
- VKS** = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Verkkosanakirja. (= Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38.) <https://kaino.kotus.fi/vks/>.

Mikael Agricola teoste keele *vaihe-* ja *väli*-tüvelised kaassõnad

Heidi Salmi

Artiklis vaadeldakse Mikael Agricola (u 1510–1557) teoste *väli*- ja *vaihe*-tüvelisi kaassõnu. Artikkel vastab küsimustele, milliseid kaassõnafraase *väli*- ja *vaihe*-tüvelised kaassõnad moodustavad, milliste konstruktsioonide eeskujul need on soome keelde toodud, millistes tähendustes neid Agricola keeles on kasutatud ning kas nende kasutus on mingil moel muutunud teel Agricola keelest tänapäeva soome keelde. Lisaks vaadeldakse neid kaassõnu suhtes teiste tähenduselt lähedaste kaassõnadega. Uurimismeetodina kasutatakse peamiselt Agricola keele ja tänapäeva keele võrdlust, aga ka Agricola keele ja lähtekeelte võrdlust.

Agricola keeles on *väli*- ja *vaihe*-tüveliste kaassõnade kõige levinum tähendus 'vahele', 'vahel', 'vahelt', kuid neil on selge tööjaotus. *väli*-kaassõnad väljendavad tavaliselt vastastikuseid suhteid (nt *Nin tuli Rijta heiden wälilens* 'nii tuli nende vahele riid'), *vaihe*-kaassõnad esinevad seevastu kontekstides, kus kirjeldatakse erinevust osapoolte vahel mingi välise võrdleja vaatenurgast (nt *Ja teiden pite site wastan iellens-näkemen / mike eroitus ombi sen Wanhurskan ia sen Jumalattoman waihel / ia sen waihel ioca Jumalata paluele / ia sen ioca ei hende paluele* 'Ja te peate seda edaspidi jälle nägema, mis vahe on õige ja jumalatu vahel, ja selle vahel, kes teenib Jumalat, ja selle, kes teda ei teeni'). Nende kaassõnade ruumiline ja ajaline kasutus on samasarnane, kuigi *väli*-kaassõnad on sagedamini ajalised kui *vaihe*-kaassõnad.

Tänapäeva soome keeles kasutatakse *väli*-kaassõnu samades tähendustes nagu Agricola keeleski. *vaihe*-kaassõnade tähendus on aga muutunud: need on hakanud tähistama millegi lähedal olemist, mistõttu *väli*- ja *vaihe*-tüveliste kaassõnade tähendused on lahknenud. Kaassõnasüsteem on Agricola keelega võrreldes muutunud ka näiteks selles osas, et Agricola keeles harva esineva ruumikaassõna *kesken* kasutusala on laienenud ja see on hakanud väljendama vastastikuseid suhteid, asendades selles tähenduses iseäranis *vaihe*-kaassõnu.

Adpositions with the *vaihe-* and *väli-* stems in Mikael Agricola's works

Heidi Salmi

The article examines the *väli-* and *vaihe-*stem adpositions in the language of Mikael Agricola's (approx. 1510–1557) works. It answers questions about what types of adpositional structures are formed by *väli-* and *vaihe-*stem adpositions, from what structures they have been translated, in what meanings these adpositions are used in Agricola's language, and whether their usage has changed from Agricola's time to modern Finnish. Additionally, the adpositions are analysed in relation to other closely related adpositions. The central method of the study is comparison, conducted between Agricola's language and modern language, as well as between Agricola's language and the source languages.

The most common meaning of *väli-* and *vaihe-*stem adpositions in Agricola's language is 'among', but there is a clear division of tasks, as *väli-*stem adpositions generally express mutual relationships and *vaihe-*stem adpositions appear in contexts involving a distinction made between parties, typically by some external party. However, the spatial and temporal usage of the adpositions is similar, although *väli-*stem adpositions are more often temporal than *vaihe-*stem adpositions.

In modern Finnish, *väli-*stem adpositions are used with the same meanings as in Agricola's language. The meanings of *vaihe-*stem adpositions, on the other hand, have changed such that they have begun to denote proximity instead of expressing being in between and mutual relationships, leading to a differentiation in the meanings of *väli-* and *vaihe-*stem adpositions. The adpositional system has also changed from Agricola's time to modern Finnish in other ways, such as the fact that the spatial *kesken* adposition, which was rare in Agricola's language, has become common and has started to express mutual relationships, particularly replacing the use of *vaihe-*stem adpositions in this meaning.